

שמא יהודה פרידמן

המהדרין מן המהדרין

לְשׁוֹנֵנוּ

כרך שישים ושבעה, חוברת שנייה
אדר ב' התשס"ה

תדפיס

הוצאת האקדמיה ללשון העברית

המהדרין מן המהדרין

ביטוי זה, שנעשה לאחד מן הביטויים השכיחים והשגורים ביותר היום, מופיע, כידוע, במקום אחד בלבד בספרות התלמודית – הברייתא בתלמוד הבבלי בעניין גרות חנוכה. וכך אנו שונים בה:

תנו רבנן: מצות חנוכה נר איש וביתו. והמהדרין, נר לכל אחד ואחד. והמהדרין מן המהדרין, בית שמאי אומרים יום ראשון מדליק שמנה, מכאן ואילך פוחת והולך; ובית הלל אומרים יום ראשון מדליק אחת, מכאן ואילך מוסיף והולך (שבת כא ע"ב).¹

שלושה דברים מייחדים את הברייתא הזאת: (א) אין לה מקבילה תלמודית במקום אחר; (ב) מחלוקת בית שמאי ובית הלל מוצגת כאן כשלב שלישי של המנהג; (ג) המילה מהדרין אינה ידועה ממקום אחר.

חוקרי הספרות התלמודית עמדו מכבר על דרכו של הבבלי בהבאת מקורותיו תוך כדי עיבודם, שכלולם והצעתם בצורה מבוארת, על ידי שינויי לשון והוספות.² גם יש שתבוא בתלמוד זה "ברייתא בבליית", שכל כולה מסוגנת באופן עצמאי מן הברייתות התנאיות הרגילות, והיא פרי של דורות אחרוני התנאים או של תקופת האמוראים.³

שיטת הברייתא הזאת, שבית שמאי ובית הלל לא חלקו בעיקר הדין אלא אך ורק במנהג המדקדקים ביותר, היא חריגה שלמה ממחלוקות שני הבתים, העוסקות כרגיל בשכבה הראשונית והקמאית של ההלכה, הלכות נוקשות ומובהקות של עיקר הדין. לפי כמה חוקרים, סביר שהרישה של הברייתא דלעיל, המייחסת את המנהג של הרלקת נר אחד בכל לילה לשלבי התפתחות שקדמו לדברי בית שמאי ובית הלל,

1. ברייתא זו באה גם בסכוליון של מגילת תענית, על פי הבבלי לדעתי (וכנראה בתוך יחידה שלמה המקבילה לבבלי ממש). על כך הרחבתי את הדיבור במאמרי "שני ענייני חנוכה בסכוליון של מגילת תענית", העומד לראות אור. רוב המובאות מן הספרות התלמודית שלהלן הן על פי התקליטור "מאגרים" של האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשנ"ז.
2. ראה ש"י פרידמן, "הברייתות בתלמוד הבבלי ויחסן למקבילותיהן שבתוספתא", עטרה לחיים: מחקרים בספרות התלמודית והרבנית לכבוד פרופ' חיים זלמן דימיטרובסקי, בעריכת ד' ברארין ואחרים, ירושלים תש"ס, עמ' 163-201, והנסמן שם. וראה הערה 28 להלן.
3. ש"י פרידמן, "לאופיין של הברייתות בתלמוד הבבלי: 'בן תימא' ו'בן דורתיי'", נסיעות לדוד, ספר היוכל לדוד הלבני, ירושלים תשס"ה, עמ' קצה-רעד, והנסמן שם.

היא הוספה מאוחרת, ואדרבה – במנהגים הקדומים ביותר כבר קיימו הדלקה הדרגתית של שמונה נרות, כנגד האור המתמעט והולך של הימים שלפני תקופת טבת או המיתוסף והולך אחריה.⁴

“מהדרין”: בירור לשוני

דומה שכיום מקובל להבין מהדרין בהקשר של המושג הידור מצווה. ההסבר נמצא כבר בספר הערוך: “כראש גמ’ במה מדליקין מההדרין מן המהדרין, פי’ מהדרי מצות, ופכ’ דבכא קמא בסמך⁶ כל שחבתי אמר ר’ זירא ולהדור מצוה עד שלישי” (בבא קמא ט ע”ב) וכו’.⁷ אולם הבדיקה תגלה שהוראה זו של פועל משורש הדר’ (הידור מצוות) נעדרת מלשון התנאים, ולמעשה לא רשמו המילונים שום פועל מוצק משורש הדר’ בבניין פיעל מלשון התנאים.

פועל פיוטי משורש הדר’, המשקף את שם העצם השני בצרף המקראי הוד והדר, בייחוד על פי תהלים צו, ו, “הוד והדר לפני עז ותפארת במקדשו”, נמצא בספר בן-סירא. כוונתי למזמור המשבח את שמעון בן יוחנן הכהן הגדול:⁸ “כעטותו בגדי כבוד, והתלבשו בגדי תפארת, בעלותו על מזבח הוד, ויהדר עזרת מקדש”.⁹ לא ראינו כיצד בפועל זה בלשון חכמים, וגם בספר בן-סירא אינו בא אלא ביישום מדרשי או פיוטי מיוחד של לשון מקרא.¹⁰ גם מצינו שורש זה בבניין קל או בבניין פיעל כהשתקפות של בניין קל, מפני

4. החוקרים הראשונים דיברו על הברייא כולה: “נראה שהיא בבליית שאין לשון מהדרין לשון חכמי המשנה שבארץ ישראל” (ל’ גינצבורג, פירושים וחדושים בירושלמי, א, ניו יורק תש”א, עמ’ 279 הערה 33). להצעה שהרישה היא התוספת הבבליית ראה אמרי S. Friedman, “Uncovering Literary Dependencies in the Talmudic Corpus”, *The Synoptic Problem in Rabbinic Literature*, ed. S. J. D. Cohen, Providence 2000, עמ’ 53–55. וראה מ’ בנוביץ (“הורדוס וחנוכה”, ציון סח [תשס”ג], עמ’ 24–25) שאימץ סברה זו בשחזור המקיף לתולדות הדלקת נר חנוכה. ועיין תוספות שבת כא ע”ב, ד”ה והמהדרין.
5. השווה תשובות הגאונים, שערי תשובה (סימן רלד): “אבל מי שרצה לחכב ולהדר את המצות כל אחד ואחד מדליק נר לעצמו דתי’ מצות חנוכה נר איש וכיתו והמהדרין נר לכל אחד ואחד”, ועיין שם, סימן רצד.
6. כן הוא ברפוס ראשון וככתבי היד (בסמך/דסמך). בצרוך השלם: “בגמ’ דסמך”.
7. ודבריו כרגיל על פי דברי רבנו חננאל לשבת שם: “פי’ מההדרין, מהדרי מצות, כדאמרין [בבא קמא ט ע”א] ולהדור מצוה עד שלישי במצוה”. על הבאת דברי הגמרא על ידי הערוך כשם ר’ זירא ראה להלן.
8. פרק נ הוא דגם פיוט “מראה כהן” במוסף של יום הכיפורים. את כותרת הפיוט “מה נהדר היה כהן גדול בצאתו מבית קדשי הקדשים” משקף פסוק ד במזמורו של בן סירא: “מה נהדר בהשגיחו מאהל ובצאתו מבית הפרכת”.
9. ספר בן-סירא השלם, מהדורת מיצ’ סגל, ירושלים תשי”ט, עמ’ שמא, ושם נוקד בבניין קל: וְהִדְרָה.
10. בבן-סירא ז, לב: “כבד אל והדר כהן”, בניין קל על פי ויקרא יט, לב.

שיבה תקום והדרת פני זקן” (וי’ יט, לב): “יכול יהדרנו בממון. תל’ לו’ תקום והדרת’, מה קימה שאין בה חיסרון כיס אף הידור שאין בו חיסרון כיס” (ספרא, קדושים ד, צא ע”א). אין כאן מילה בעלת שימוש כללי אלא לקסמה דרשנית, המתפקדת בהקשר של מצוות “והדרת” וביישומה, ואף מבחינת המשמע אינה מתאימה לברייא של נרות חנוכה.

יש פועל בבניין פיעל משורש הדר’ במוכן ‘שבח’, המופיע לעת עתה במקום אחד בלבד בספרות התנאים:

ר’ אומ’ ייי ילחם לכם”, המקום עשה לכם נסים וגבורות ואתם עומדין ושותקין. אמרו לו, מה עלינו לעשות? אמ’ להן, היו מפארין ומרוממין ומשבחין ומקלסין ומהדרין ונותנין שבח וגדולה ותהלה ותפארת והדר ונצח למי שהמלחמה שלו, כענין שנא’ “רוממות אל בגרונו” וגומ’, ואומ’ “רומה על שמים אלהים”, ואומ’ ייי אלהי אתה ארוממך” וגו’ (מכילתא דרשב”י יד, יד; עמ’ 56).

שימוש מיוחד זה של מהדרין מופיע בהקשר אקסטטי של ריבוי לשונות שבח הדומה לסגנון המאפייין את הספרות המיסטית, כשעצם ריבוי זה מוסיף ואינו גורע,¹¹ ויש שנעשה תוך כדי חידוש לשוני או שאילה משפה אחרת.¹² כאן הוא בא על פי

11. במקבילה שבמכילתא דר’ ישמעאל (בשלח, עמ’ 96) תיבת מהדרין ליתא, וכן לעיל בשני המכילתות, כלשונות הללו ללא מהדרין: “ובני ישראל יוצאים ביד רמה, מגיד הכת’ שכשהיו מצר’ רודפים אחר ישראל היו מנאצין ומחרפין ומגדפין אבל ישראל מרוממים ומפארין ומשבחין ונותנין שיר ושבח וגדולה תהלה ותפארת למי שהמלחמות שלו, כענין שני רוממות אל בגרונו, רומה על שמים אלהים, ואו’ ייי אלהי אתה ארוממך” (מכילתא דר’ ישמעאל, בשלח, א, עמ’ 90): “ובני ישראל יצאו! ביד רמה מגיד הכת’ שכשהיו מצריים רודפין אחרי ישראל היו מנאצין ומחרפין ומגדפין, ויש מפארין ומרוממין ומשבחין (...) ומה? להללין ונותנין שיר ושבח גדול? ה? תהלה ותפארת ונצח (...) למי שאמר והיה העולם (שהמ) לחמה שלו. מנין שנאמ’ (...) וגו’. ואומ’ רומה על? (ה) שמים אלהים וגומ’. ואומ’ (...) וגו’ (מכילתא דרשב”י, יד, ת, עמ’ 52). ויש לברר מה היה כתוב אחר ומשבחין.
12. ותן דעתך: אחרי “מפארין ומרוממין ומשבחין” העבירות, שתי המילים הבאות, “ומקלסין ומהדרין”, שאולות הן. על קל”ס השאולה מן היוונית עיין ש’ ליברמן, “קלס קילוסין”, עלי עיין: מנחת דברים לשלמה זלמן שוקן אחרי מלאת לו שבעים שנה, ירושלים תש”ח-תשי”ב, עמ’ 75–81 (פורסם גם בתוך: ש’ ליברמן, מחקרים בחורת ארץ-ישראל, בעריכת ד’ רוזנטל, ירושלים תשנ”א, עמ’ 433–437). במשנה מסכת פסחים י, ה שנינו “לפיכך אנו חייבים להודות להלל לשבח לפאר לרומם לגדל”, על פי כתב יד קויפמן, ואילו בעדי הנוסח המאוחרים: “לפיכך אנחנו חייבין להודות להלל לשבח לפאר לרומם להדר לברך לעלה ולקלס” (כך ברפוס), שנוספו להדר [...] ולקלס (השווה ליברמן, שם) כלשון “ומקלסין ומהדרין”. בסדר רב עמרם גאון, שחירת של שבת: “להודות להלל לשבח, לרומם לפאר ולקדש”, ואילו במחזור ויטרי (סימן קס): “להודות להלל לשבח לפאר לרומם להדר לברך לעלה ולקלס”, וכן הוא בסידורים (ועיין י’ תבורי, פסח דורות, תל-אביב 1996, עמ’ 73, ועמ’ 312 הערה 17). ליברמן (שם) עסק בשאלה מדוע שאלו חכמים מילה יוונית (ולא עוד, אלא שהיא היפוכה מלשון

הארמית, וקרוב לומר שהיא על פי לשון מקרא שבספר דניאל, שבו חוזר כמה פעמים הדר בבניין פעל בארמית כנרדף של שב"ח: "בְּרִכַּת וְלַחֵי עֲלָמָא שְׁבַחַת וְהַדְרַת דֵּי שְׁלִטְנָה שְׁלִטְנָה עֲלָם וּמְלֻכּוּתָהּ עִם דְּר וְדָר" (דנ' ד, לא); "בְּעֵצָא אָנָּה נְבוּכַדְנֶצַּר מִשְׁבַּח וּמְרוּמָם וּמְהַדְרֵי לְמַלְךְ שְׁמַיָּא" (שם שם, לד).¹³ הרי זה הדר בבניין פיעל¹⁴ במובן 'שבח', כבלשון התנאים.¹⁵

הידור מצוה

אמנם המושג הידור מצוה נמצא בדברי התנאים, אולם בלא שימוש במונח זה אלא לרוב בדרשה לכתוב "זה אלי ואֲנֹהוּ" (שמ' טו, ב). למשל:

"ואנוהו". ר' ישמע' או' וכי איפשר לבשר ודם להנוות לקוניו? אלא אנוה לו במצוות, אעשה לפניו לולב נאה, סוכה נאה, ציצית נאה, תפילה נאה (מכילתא, שירה ג, עמ' 127).

אף בדברי האמוראים לא מצאנו את המונח הידור מצוה, כי אם בדברי סתם התלמוד בבבלי, ביישוב דברי ר' זירא:

וכן אמר רב אסי א"ר זירא אמר רב הונא במצוה עד שלישי. מאי שלישי? אילימא שלישי ביתו, אלא מעתה אי איתרמי ליה תלתא מצותא, ליתבי לכוליה ביתיה! אלא אמר ר' זירא בהידור מצוה עד שלישי במצוה (בבא קמא ט ע"א-ע"ב).

הצעת דברי אמורא בשנית כדי ליישב קושיה היא כרגיל מדברי סתם התלמוד,¹⁶ ועל אחת כמה וכמה כאן שהשם "ר' זירא" ליתא בשנייה בכ"י המבורג 165 ובכ"י וטיקן 116 (וראה להלן בנספח). האמוראים עצמם טרם השתמשו במונח הידור מצוה, כפי

מקרא), בשעה שיש מילים עבריות למכביר למושג הנדון, והראה שבהקשרים רבים בספרות חז"ל השתמשו בשורש קל"ס על פי לשונות acclamatio כיוונית ששמעו 'בסביבתם'. להקשרים מעין שלנו (במכילתא דרשב"י) העיר קצרות: "מתוך ההשוואה הרגילה של כבוד מלכים לכבוד הראוי להקב"ה הכניסו את המונח קלס גם לשבחים שניתנים לבורא" (עמ' 76). כאן הוסיפו אף את הטעם שהסגנון החותר להרכות בלשונות שבת עד מאוד הוא הגורם לצאת את גבולות העברית למען הוסף כהנה וכהנה.

13. והשווה שם ה, כג.

14. וראה "אשירה ליי, שהוא נאה, שהוא הדור, שהוא משובח" (מכילתא שירה א, עמ' 120 =

מכילתא דרשב"י טו, א, עמ' 73), הדור בבניין קל בינוני פעול, העומד בין 'נאה' לבין 'משובח'.

15. ולא נרשם אצל מ' מורשת, לקסיקון הפועל שנחחדש בלשון התנאים, רמת-גן תשמ"א, אולי מתוך יישום קנה המידה לנכלל בלקסיקון, ראה עמ' 57 שם.

16. ראה ש"י פרידמן, "פרק האשה רבה בבבלי, בצירוף מבוא כללי על דרך חקר הסוגיא", מחקרים ומקורות א, בעריכת ח"י דימיטרובסקי, ניו יורק תשל"ח, עמ' 88 הערה 62; צ"א שטינפלד, "למשמעם של 'הורה בפני עצמו' ו'הורה עם הצבור' (הוריות ב, ב)", סידרא ט (תשנ"ג), עמ' 387 הערה 7.

שהביטוי נעדר בסוגיה המקבילה בירושלמי.¹⁷ בעלי סתם התלמוד ביקשו מונח מופשט קולע, וראו לנכון לבחור בשורש הדר על פני מילה הנגזרת מן נו"י, על אף שדרשת "ואנוהו" היא ההקשר של דברי ר' זירא.¹⁸ ואכן חידוש מוצלח הוא; לא "ניווי מצווה" אלא "הידור מצווה".

מהדרין

אי אפשר אפוא למצוא כל סמך בלשון התנאים לפתור את מהדרין מלשון הידור מצוה, ולא כמילה דרשנית הנגזרת מן והדרת, ולא בהוראה של שבת. ואכן, גם המושג הידור שחידשו בעלי סתם התלמוד למי שבא "להנוות" את המצווה ולייפותה אינו מתאים להקשר של נרות חנוכה, שכל כולו מדבר במרחב הכמותי. המדליק שמונה ופוחת והולך או המדליק אחד ומוסיף והולך.

מילונו של בן-יהודה הביא מהדרין בתת-ערך לעצמו, בהגדרה: "מהדר בדבר, משתדל לעשות הדבר כיופי, בהדור, בכל פרטיו ודקדוקיו".¹⁹ שני יסודות כאן: אחד מהם היופי וההידור, ואחד מהם ההשתדלות והמאמץ. את היסוד השני לקח בן-יהודה מפירוש רש"י על אתר: "והמהדרין: אחר המצות". המילה אחר רומזת לרדיפה, השתדלות ומאמץ לקיים את המצווה בדרך הטובה ביותר. נראה אפוא שהעדיף בן-יהודה את פירושו של רש"י על פירוש הערוך (הידור מצוות), אבל לא ראה מקום לגזור את המילה אלא מלשון הידור ויופי. בזאת כרך יחד את שני הפירושים, זה של רש"י וזה שבספר הערוך, אף שלדעתו ההשתדלות קשורה לקיום הדבר בכל פרטיו ודקדוקיו יותר משהיא קשורה להידור ויופי.²⁰

הסבר אחר

לדעתנו נראה הפועל מהדרין בהקשר זה כשאלילה מן הארמית: הדר הארמי הוא חז"ר העברי, במובן 'לעשות מאמץ לקיים את המצווה בצורה הטובה ביותר', 'לחזור אחר קיומה המעולה',²¹ כגון "אמר רבי יהושע בן לוי, כל השמנים כולן יפיין לנר, ושמן זית מן המובחר. אמר אביי, מריש הוה מהדר מר אמשחא

17. פאה א, א; טו ע"ב, עמ' 78: "רב הונא אמ' למצות עד שלישי. מהו, לכל המצות עד שלישי או למצוה אחת? סברין מימר לכל המצות עד שלישי, ר' אבון אמ' אפי' למצוה אחת. רב חביבה בשם רבנין דתמן מהו שלישי לדמים. היך עבידא לקח אדם מצוה וראה אחרת נאה הימינה עו כמה מטריחין עליו עד שלישי".

18. ראה בהמשך הירושלמי הנזכר, במפורש.

19. עמ' 1047.

20. וראה הערה 31 להלן על מילונו של לוי.

21. "בקש שלום ורדפהו. ר"ל מאד תהיה מחזר אחר השלום" (מצודת דוד לתהלים לד, טו): "לחזר אחר לשון צח ונקי" (רש"י לפסחים ג ע"א); "מצוה לחזר אחר עשרה" (רש"י למגילה ה ע"א); "שמחזרת אחר עדים המכירים חתימת העדים" (תוספות גיטין ד ע"ב); "ובלילי פסח צרין לחזר אחר יין" (פסקי הרא"ש, פסחים, פרק י סימן לב).

דשומשמי, אמר האי משך נהורי טפי. כיון דשמע לה להא דרבי יהושע בן לוי, מהדר אמשחא דזיתא, אמר האי צליל נהוריה טפיי" (שבת כג ע"א). רבו של אביי (רבה) שינה את יעד מאמציו להשיג שמן מעולה כששמע ששמן זית הוא מן המוכר. והשווה:

אמ' רב יהודה אמ' רב, אין מחזירין על האור כדרך שמחזירין על המצות. א"ר זירא מריש הוה מהדרנא כיון [ד]שמע[ת] להא דאמ' רב יהודה אמ' רב אין מחזירין על האור כדרך שמחזירין על המצות, מיכן ואילך לא מהדרנא. אמ' אביי אי מיקלע לן ממלא מברכינ', אהדורי לא מהדרינ' (ברכות נג ע"ב, כ"י פריז 671).²²

ופירש רש"י: "אין מחזירין על האור. אם אין לו אור אינו צריך לחזר אחריו".

בסוגיה זו שבמסכת ברכות הוסמכו יחד חז"ר העברי (כבניין פיעל או הפעיל)²³ והד"ר הארמי, סמיכות של סגנון ועניין. ועוד, המושג מוצהר ומוגדר כאן בשמו המלא: "מחזירין על המצות".²⁴ והוא שפירש רש"י בנרות חנוכה: "והמהדרין אחר המצות". דהיינו, המהדרין הם הם "המחזירים אחר המצות".

בתוספתא שבעות ב, יא (עמ' 448), כ"י וינה נאמר: "היה מחזיר אחר עדים" (וכך בנדרפס); בכ"י ארפורט: "מחזיר". כאן מחזיר עדיין נשאר במשמעו הפשוט, 'ללכת ממקום למקום וחזור חלילה';²⁵ כשמילת אחר מציגה את מטרת ההליכה – להשיג עדים. בבבלי נעשה המושג מופשט יותר: "מחזירין על המצות", ובארמית מופשט אף יותר: "חזנהו שמואל דהוו מהדרי בתר כהן למישחט. אמר להו, למה לכו לאהדורי בתר כהן למישחט? שחיטה בור כשרה" (ברכות לא ע"ב). ההקפדה שכהן ישחט אינה כרוכה בהליכה דווקא, אלא היא הקפדה בפני עצמה. והשווה: "דכמה דאפשר להדורי מהדרינן" (מנחות מה ע"א), לשון כללי של מאמץ.²⁶

22. ועיין דקדוקי סופרים לשם, עמ' 285, אות ד. כן הוא "אין מחזירין" בכ"י פירנצה II 18. בכ"י אוקספורד Opp. Add. fol. 23 (קטלוג 366) ובכ"י מינכן 95: "אין מחזירין", ובדפוס שונצינו: "אין מחזירין".

23. ראה הערה 22 לעיל.

24. במקור מאוחר, מסכת דרך ארץ: "העמלים בתורה, ולומדי תורה לשמה, והמחזירין על המצות, והשוקדין על הלכות. עליהם הכתוב אמר אשרי אדם שמע לי לשקד על דלתתי יום יום" (מחזור ויטרי, סימן תקלא, עמ' 726).

25. ראה במילוננו של בן-יהודה, ערך "חזר", עמ' 1497. ראה גם שמואל א ז, טז-יז.

26. השווה רש"י לסנהדרין יב ע"ב: "וכל כמה דאפשר להדורי לעשותו בטהרה, מהדרין"; לקט יושר, א"ח (עמ' קיט): "כגון מצות ציצית, שאינו חייב לעשות מלבוש של ארבע כנפות מ"מ עבירה היא, שצריך להדר אחר המצוה".

הווה אומר, המהדרין כברייטא שלפנינו היא חריגה שלמה מלשון התנאים הידועה לנו מן המקורות ואיננה מוסכרת על פיה. מאידך גיסא, היא מתפרשת בשופי על פי שימוש לשון הארמית שבבבלי בפסקה אשר סביר לומר שנוספה כברייטא זו בכבל על פי שיקולים אחרים ועצמאיים. ידוע שלשון הברייטות שבבבלי עשויה לשקף את ההווי הלשוני של אמוראי בבלי,²⁷ ובוודאי צריכה ההשפעה מהארמית הבבליית²⁸ למצוא את מקומה בבדיקתה.²⁹ המנסחים של ברייטא זו ראו לנכון לסגל לעברית מושג מוגדר היטב שמצא ביטוי שלם רק בארמית, ומשמעו המיוחד סייע לכבוד את השימוש הזה כדמותה, הד"ר, כלקסמה עברית חדשה, ובהעצמת הבינוני לשם עצם שאינו זקוק עוד בשימוש זה לשום השלמה.³⁰ מחברי המילונים התקברו להסבר זה בדרכים שונות, איש איש כדרכו,³¹ בעיקר מתוך פירוש רש"י כאמור, אלא שלא עסקו ביחסי שתי השפות ובאופי הברייטא שאפשרה את הפיתוח הזה.

27. ראה מ' מורשת, "הברייטות העבריות בבבלי אינן לשון חכמים א", ספר זיכרון לחנוך ילון, בעריכת י" קוטשר, ש' ליברמן ומ"צ קדרי, רמת-גן תשל"ד, עמ' 275-314; ועיין שם, עמ' 277, על "עיבודים לשוניים על-פי אוצר המלים של התקופה ועל פי משמעויותיהן של אותן מלים"; הנ"ל, "פעלים חדשים ומחדשים בברייטות שבבבלי", ערכי: המילון החדש לספרות חז"ל, א, בעריכת י" קוטשר, רמת-גן תשל"ב, עמ' 117-162; הנ"ל, "נוספות ללשון של הברייטות העבריות בבבלי ובירושלמי", ערכי: המילון החדש לספרות חז"ל, ב, בעריכת מ"צ קדרי, רמת-גן תשל"ד, עמ' 31-73; הנ"ל, לקסיקון (הערה 15 לעיל), עמ' 29-30.

28. ראה מורשת, ערכי, ב (ראה בהערה הקודמת), עמ' 31, 34 ועוד.

29. על אבחון שקיעי הארמית הבבליית כסימן להתערבות הבבלי בברייטות השווה ש"י פרידמן, תוספתא עתיקתא על מסכת פסח ראשון, רמת-גן תשס"ג, עמ' 427 הערה 30: "תגרי חרך שבירושלים" (פסחים קטז ע"א), ושלא כהסבריהם של רנדסבורג ושל ברבריאן (ראה G. A. Rendsburg, "The Geographical and Historical Background of the Mishnaic Hebrew Lexicon", *Orient* 38 [2003], עמ' 110; א' ברבריאן, "תגרי סימטא ו'אבן הלקח": עיון נוסף בלקסיקוגרפיה תלמודית", לשוננו ס [תשס"ד], עמ' 153).

30. דהיינו מילת היחס אחר וכו'. בלשון המחברים כימי הביניים עדיין יש סימנים לקשר בין הדר בעברית כבבואה של הדר בתר בארמית. השווה רש"י לברכות כט ע"ב: "והיינו לשון קבע, תפלתו עליו חוק קבוע לצאת ידי חובה, ואינו מקפיד לחזר אחר שעת מצוה ועת רצון"; ספר אור זרוע א, הלכות תפילה סימן צא: "והיינו לשון קבע תפלתו עליו חוק קבוע לצאת ידי חובה ואינו מקפיד להדר אחר שעת מצוה ועת רצון".

31. במילוננו של לוי, בערך "הדר" העברי: diejenigen, welche ein göttliches Gebot auf das J. Levy, *Neuhebräisches und Chaldäisches* schönste, sorgfältigste vollziehen (1876-1889, *Wörterbuch*, Leipzig), עמ' 455). יסטרויב (עמ' 334), שהפנה אף הוא ל'הידור', שיפר את הגדרתו של לוי וכתב על הדר העברי בבניין פיעל: *to go around searching*, whence to be zealous in religious observances, to look out for the best method of doing good, ואילו ח"י קוטובסקי (אוצר לשון התלמוד, י, ירושלים תשכ"ב) הביא את מהדרין של הברייטא דחנוכה בערך "הדר" במשמעות 'חזר, שוב' (עמ' 194) ולא במשמעות 'כבוד ויפוי' (עמ' 202, ששם הביא 'הידור מצוה').

Ha-mehadrin min ha-mehadrin

Ha-mehadrin min ha-mehadrin, an ubiquitous phrase on the contemporary linguistic scene, appears in the sources in one context only, the well-known *baraita* in the Babylonian Talmud (*Shabb. 21b*) regulating the Hanukkah lights. According to this text, the 'zealous' (המהדרין) kindle a light for each member of the household, and with regard to the 'exceedingly zealous' (המהדרין מן המהדרין) there is a disagreement between Beth Shammai and Beth Hillel as to whether they light eight candles or a single candle on the first night and decrease or increase the number progressively each night.

Although modern readers tend to attribute the word מהדרין to the root הדר, meaning 'beauty', and see the 'zealous' as 'beautifying the commandments', this phrase and usage are unknown in tannaitic and amoraic sources and appear in one talmudic passage only, derived from the late, anonymous stratum. Furthermore, the punctilious effort of going beyond the one-candle-a-day practice is essentially a quantitative dedication, different from the qualitative category of 'beautifying the commandments'.

The opening clause of the *baraita* under study presents additional challenges, in that it pictures the ancient Houses of Shammai and Hillel as differing only regarding the practice of the most punctilious, which is an absolute anomaly in the legal corpus of their disputes. Based on linguistic, literary, and historical considerations and the awareness that not every *baraita* in BT introduced by the standard terminology is genuinely tannaitic throughout, the author views the opening clause as a later Babylonian addition to the *baraita*, and seeks the etymology of מהדרין in the Babylonian linguistic environment. מהדרין is explained as a Babylonian coinage reflecting Aramaic מהדר א- or מהדר, which corresponds exactly to the meaning required in the passage in *b.Shabbat*, namely, the extra effort invested in acquiring or achieving something, in this case, the optimum fulfillment of a ritual. The usage מהדר א-, frequent in Babylonian Aramaic and linguistically similar to

הסבר זה אמור לפרנס את ההוראה המדויקת של מהדרין, שלא באה על סיפוקה כל שעה שביקשו לגזור אותה משורש הדר העברי, לשון הדר ויופי. לפי הצעתנו, אותו משמע אידיומטי מדויק שצבר הפועל הדר בארמית של הבבלי נתן למנסחי הרישה של ברייתא זו אפשרות ליצור מונח עברי חדש. המהדרין הם המסורים לקיים מצווה בדרך שהיא מן המובחר ומשקיעים כל מאמץ בהשגחה – הגדרה המתאימה לשימוש מונח זה מראשיתו ועד היום הזה.

נספח: עדי הנוסח לכבא קמא ט ע"א-ע"ב³²

- ה א"ר זירא אמ' רב הונא במצוה עד שליש מאי שליש אילימא שליש ביתו אילו מתרמו ליה תלתא מצווי! יהיב ליה לכוליה ממוניה אלא אימא הדור מצוה עד שליש במצוה.
- ו 116 א"ר זירא אמ' רב הונא במצוה עד שליש מאי שליש אילימ' שליש ביתו אלא מעתה איתרמו ליה תלתא מצותא מזבן ליה לכוליה בית[יה] אלא אי הידור מצוה [ ] עד שליש מצוה.
- פ אמ' ר' זירא אמ' רב הונא במצוה עד שליש מאי שליש אילימ' שליש ביתו [אלא מעתה] אילו מיתרמו ליה תלתא מצותה יהיב [ליה] לכוליה ביתה אלא אמ' ר' זירא הידור מצוה עד שליש במצוה.
- מ א"ר זירא אמ' רב (אסי) הונא במצוה עד שליש מאי שליש אילימ' שליש ביתי אילו מתרמי עליה תלתא מצותא יהיב לכוליה ביתי אלא א"ר זירא להידור מצוה עד שליש במצוה.
- ש אמ' ר' זירא אמ' רב הונא במצוה עד שליש מאי שליש <...> ימא שליש ביתו אלא מעת[ה]. אי איתרמי ליה תלתא מצות' ליתיב לכולי' ביתה אלא א' ר' זירא בהידור מצוה עד שליש במצוה.

32. אלו סימני כתבי היד: ה = כ"י המבורג 165; ו 116 = כ"י וטיקן 116; פ = כ"י פירנצה 1118; מ = כ"י מינכן 95; ש = דפוס שווינו.

Hebrew מחזור אחרי, is most convincing as the source of מהדרין. Apparently, the strong, idiomatic force of Aramaic הד"ר attracted the composer of the phrase מהדרין מן מהדרין, and its provision of the exact nuance of additional effort expended in order to achieve punctilious observance led to the use of this Babylonian Aramaism in the clause added to the original language of the *baraita*. In an analogous situation, the same Aramaic root entered Hebrew in a later period as the word מהדורה.

Another example in which local Aramaic was introduced into the text of a *baraita* (*bPesah*. 116a) is also cited.